

Пісклова І.С.

викладач кафедри народної хореографії

Харківської державної академії культури

ХОРОВОД ЯК ДІЄВИЙ ЕЛЕМЕНТ У ВЕСНЯНО-ЛІТНІХ ОБРЯДОВИХ ЦИКЛАХ СЛОБОЖАНСЬКИХ СВЯТ

Анотація. У статті висвітлено роль хороводів у драматургічному розвитку традиційного обрядового свята, його місце у реалізації та втіленні магичних та релігійних елементів світогляду слобожан.

Ключові слова: обрядова культура, традиційне свято, фольклорний хоровод.

Аннотация. Пісклова І.С. Хоровод как действенный элемент культуры Слобожанщины. В статье обозначена роль хороводов в драматургическом развитии традиционного обрядового праздника, его место в реализации и воплощении магических и религиозных элементов мировоззрения слобожан.

Ключевые слова: обрядовая культура, традиционный праздник, фольклорный хоровод.

Annotation. Pisklova I.S. The modern creative groups as centers of ritual culture development of Slobozhanshina. In this article the role of the folklore ethnographic groups in preservation both popularization of the calendar holidays and rituals and the development ritual culture of Slobozhanshina are viewed.

Keywords: ritual culture, interpretative folklorism, folklore centers.

Постановка проблеми. Процес вивчення особливостей хореографічного фольклору Слобожанщини та їх місця у традиційному святі має велике значення для подальшого розуміння народно-сценічного мистецтва слобожан, відокремленого від загального обрядового комплексу. Активна робота професійних та аматорських колективів, окремих митців, молодих науковців повинна бути звернена до пошуку оригінальних історичних форм, характерних жанрових особливостей, тощо. Створенні ними роботи мають спиратися на народні традиції, щоб уникнути еклетики, невірного трактування та переосмислення фольклору.

Синкретизм фольклорного свята дозволяє вивчати танцювальне мистецтво у його традиційному, обрядовому середовищі, де значно більше розкриваються мета та функції танцю.

Хоровод - найбільш автентична форма танцювального мистецтва. Формування народного танцю та його подальший розвиток пов'язане, в першу чергу, з розвитком та удосконаленням хороводних форм. Хоровод – масове народне дійство, у якому будь який вид діяльності тісно пов'язаний з піснею. Хоровод несе в собі багато магичних, релігійних та соціально-побутових функцій.

Вивчення прикладів вживання хороводів на Слобожанщині, на відокремлюючи їх від календарно-обрядового процесу, допоможе визначити спільні риси побутування хороводів у фольклорі слобожан, встановити місце хороводу та його роль у традиційному народному святі, зробити висновки, які стануть у нагоді творчим аматорським та професійним колективам, що займаються відродженням та реконструкцією слобожанського фольклору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зростання інтересу до вивчення етнічної культури – один з головних показників загального росту та розвитку культури суспільства. На сьогоднішній день етнічна культура Слобожанщини потужно розвивається в усіх своїх напрямках та формах. Велика кількість талановитих дослідників, науковців, митців розвивають та поширюють особливості фольклору, які утворились у наслідок складних історичних та соціальних процесів, що супроводжували заселення цього регіону. З кінця ХХст. – початку ХХІст. Багато вчених у свої публікаціях приділяють увагу вивченню слобожанського фольклору та основним проблемам, що виникають під час його дослідження. В останні часи багато уваги також приділяється формуванню професійного, досвідченого керівника фольклорного колективу, про що свідчать останні роботи Є. Єфремова, В. Осадчої, Т. Смирнової, Р. Цапун.

Дослідження з питань вивчення Слобожанського фольклору можна поділити за напрямками дослідження: історичний, етнографічний та фольклорний. Зокрема, історичний напрям репрезентують праці Д.І. Багалія, Б.П. Зайцева, С.М. Куделка, М.Т. Дяченка. У роботі Ю.П. Фесенка поданий багатий фактологічний матеріал щодо особливостей заселення Слобожанського краю, етапів формування його національного складу, особливостей побуту. Особливості вивчення другого,

Надійшла до редакції 3.10.2011

етнографічного напрямку, полягають у тому, що дослідники у своїх роботах спирались на циклічний характер свят та обрядів слобожан, що було пов'язано з невідривністю побуту, а тому і фольклорної традиції від календарних свят та природних циклів. Значний внесок у дослідження Слобожанського етносу зробив М.Ф. Сумцов у своїх роботах «Очерки народного быта», «Слобожане: історично-етнографічна розвідка» та «Дослідження з етнографії та історії культури Слобожанської України». Він акцентує свою увагу на тому, що календарно-обрядовий фольклор має циклічний характер, та окремо характеризує зимово-святочний та весняно-літній цикли, що за структурою співпадають з циклами по своїй території України, але мають і свої специфічно Слобожанські явища та уподобання.

Нарешті третій напрям досліджені представлений роботами багатьох видатних фольклористів та мистецтвознавців. О.В. Астахова, Т.М. Крупа, С.А. Сушко, М.О. Семенова, В.М. Осадча, О.В. Ліманська у своїх роботах багато уваги приділяли календарно-обрядовій звичаєвості, місцю свята у життя та побуті слобожан, особливостям формування самобутньої стильової спадщини. В. Біляцька, Н. Данилевська, М. Ткач характеризують православні свята та обряди українського народу як невід'ємну складову його духовної культури, що ґрунтується на багатотисячолітніх фольклорних традиціях. І. Щербіна досліджує історію та сучасний стан весільної обрядовості населення Слобожанщини – невід'ємного компонента святково-обрядової сфери духовної культури. Вивчаючи народно-пісенну традицію Слобожанщини, В. Осадча розкриває особливості формування поселенської культури цього регіону, покордонне розташування якого зумовило двомовність та побутування осередкової звичаєво-обрядової традиції.

Значний внесок у вивчення слобожанської святкової традиції зробили провідні спеціалісти ХОЦНТ (В. Осадча, М. Красиков, М. Семенова, Г. Лук'янець та ін.), започаткувавши з 1995 року серію видань фольклорно-етнографічних матеріалів, зібраних у селах Харківської області «Муравський шлях». Цінність матеріалів полягає у великій кількості записаних фольклорних текстів, а також у характеристиці обрядової діяльності слобожан.

Мета дослідження – з'ясувати роль і значення хороводу у контексті календарних свят Слобожанщини.

Згідно з метою, постають такі **завдання**:

- розкрити зміст поняття «обрядова культура»;
- визначити основні риси і функції хороводів у весняно-літньому обрядовому циклі;
- навести приклади хороводних пісень та хороводних танців, що побутували на Слобожанщині;
- окреслити шляхи подальшого вивчення проблеми.

Стаття виконана за планом Харківської державної академії культури.

Результати дослідження. «Сьогодні, коли відроджуються духовні скарби незалежної України, необхідно враховувати досвід та традиції наших попередників, зберігати їх та передавати нащадкам» (Астахова О.В. та ін.. Свята та побут Слобожанщини).

[2, с.5] Процес розвитку традиційно-побутової культури обумовлений важкою взаємодією історичних, соціально-економічних, природно-екологічних, демографічних факторів, при цьому ступінь залежності окремих сфер культури відрізняються.

З покоління у покоління передається тільки життєствердне, тому традиції зберігаються та передаються до нащадків. Натуральні традиції, що були сформовані протягом декількох століть: це – культурний досвід предків, їх світосприйняття, вірування, розуміння свого положення у системі цінностей.

Святково-обрядова діяльність та її головний елемент – свято – завжди були невід'ємною часткою духовної сфери соціуму. Поєднуючи в собі різні семіотичні системи, акумулюючи міфологічні, релігійні, філософські погляди і пошуки, відображаючи зміни взаємовідносин особистості й суспільства, свята пронизують культурні поля різних епох від минулого до майбутнього. [5, с.3]

Календарно-обрядовий фольклор представлений у традиції, яка розглядається зимово-святочними та весняно-літніми циклами з повноцінною жанровою структурою. [5, с.5]

Календарно-обрядові свята мають найбільш розвинуту жанрову структуру, до якої входить пісенна та танцювальна діяльність людини.

Календарні свята і обряди – складний фольклорний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, високо естетичні традиції та пережиткові звичаї. [5, с.9]

Витоки пізніших традицій особливого відношення до жіночих обрядових танців землеробських народів, до яких належали й українці, сягають первісних часів, коли жінці належала провідна роль в обрядах вогню, продовження роду, рослинних сил природи, розмноження тварин, мисливської удачі. Із часом головним у землеробських племен став зв'язок жіночого культу з рослинними силами природи та плодючості землі.

Танець допомагав виконувати основні дієства пов'язані з культом. Під час трудових процесів, співаючи люди водили нескладні хороводи, привертаючи до себе увагу сонця. Саме коло стало першою фігурою, яка була засвоєна та закріплена у танцювальному мистецтві.

Зважаючи на повільний темп проведення більшості календарних свят, розвиток танцювального мистецтва почався з виникнення обрядових хороводів, у яких могла приймати участь велика кількість людей, різних за віком, рівнем підготовки та будь якої статі.

Композиційна структура музики весняно-літнього календарно-обрядового циклу по функціональним та похідним семантичним ознакам в Слобожанській традиції розгалужуються на ігрові, закличні та таночні. [3, с.48] Від цього розподілу залежить темп та манера виконання ходів та простих рухів, які супроводжували пісні.

Закличні пісні, які за належністю до того чи іншого обряду та за часом виконання визначаються виконавцями як «масляні», «постові» та «веснянки», на сучасному рівні побутування переосмислені як лірич-

ні веснянки зі збереженням елементів первісної семантики. У весняних піснях замальовується ставлення людини до пробудження природи. В них імітувалися сільськогосподарські процеси: оранка, сівба, поління. Так, у хороводі «Просо» дівчата, ставши у два ряди, вели розмову про польову роботу, про «купівлю» дівчини. В хороводі «Мак» його учасники розігрували цікаву картинку сіяння, поління, збирання, перевезення, молотіння, віяння та продажу маку. Цікаві за своїм змістом хороводи «Качури», «Зайчик», «Мости», «Подоланочка», «Ой, бриніли ключі з ночі», «Журавель» тощо. [2, с. 9]

Закличною по структурі та характеру виспіває веснянка, яка виконується тільки на вербній неділі «Ой, вербиця» та її по великодній варіант тексту «Та й в садочку там кувала зозулечка», що важить за наявність в слобожанській обрядово-пісенній та фольклорно-танцювальній традиції весняно-літнього циклу типових формул. Існування таких формул говорить про сталість та підпорядкованість танцювальних традицій, їх структурну незмінність та чітко фіксовану композиційну побудову.

У типових постових веснянках-танках дуже часто зустрічається дворядкова структура з межиспівом, типова для слобожанської лірики. На основі цього спостереження можна зробити висновок, що у дійовій структурі таких танків простежується постійний повтор вже виконаного руху за кожним межиспівом.

Якщо весняні заклички в традиції історичної Харківщини зберегли основні параметри вихідних типів, притаманних місцям попереднього заселення слобожан, то ігрові та танки мають специфічний регіональний колорит завдяки особливостям стилістики розспіву формотворення.

Прикладом ігрового хороводу служить гра-хоровод «Подоланочка». Подоланочка сидить у центрі кола, імітують відродження культового божества. Дівчата оспівують зміст того, що відбувається. Спочатку йдуть пошуки:

«Десь тут була Подоланочка,

Десь тут була молодесенька»

Потім бачимо завмирання цієї уявної істоти:

«Тут вона впала, до землі припала,

Тут вона сіла до землі присіла» [4, с.12]

Далі, як у грі «Коза» відбуваються магичні дії, скеровані на її порятунку:

«Ой, устань, устань, Подоланочко,

Умийся, як скляночка.

Візьмися вбоки, поскавчи навкроки» [4, с.13]

Якщо коза встає на ноги коли навколо неї починають танцювати «чарівники», то «Подоланочка» підводиться, бо навколо неї ходять дівчата. Мабуть, це живе коло і є рушієм відродження, символізуючи рух Сонця. Подальший розвиток події ритуалізованого міфу такий: Відсилання «Подоланочки» до Дунаю і вибір «крайньої», тобто вибір першої або останньої дівчини:

«Піди до Дунаю,

Хватай кого скраю» [4, с.13]

Це асоціюється з принесенням жертви воді, куди має відійти і саме міфічно-ритуальне божество – «Подоланочка».

Жертви воді приносили в різну пору і з різної нагоди, та найчастіше – від захисту. «Крайня» - найкраща дівчина. Про вибір найкращої дівчини свідчать і деякі інші ігрові веснянки:

«Бери дівча скраю та веди до раю»

Цей танок закликає водицю напоїти наснагою землю.

Головним персонажем веснянок є красуня-весна. Вона веде молодь у поля та гаї, де вони збирають квіти та трави і плетуть віночки. Вінок – це символ сонця і оберіг людини від темних сил. Ходіння по колу (в іграх і хороводах) заряджає людей сонячною енергією, дає сили для весняних робіт.

Аби закликати добру долю у заміжжі, дівчата водили магичні танки, які символізували безкінечне коло життя, вічний рух у Всесвіті, який то завмирає, то знову набирає сил. Слід зазначити такі танки: «Шум», «Кривий танок», «Жучок» та ін.

«Кривий танець» - мішаний хоровод, який нагадує собою щось перехід від хороводу до танцю. Розпочинається танець біля церкви: дівчата та хлопці беруться за руки та йдуть окремими групами від протилежних кінців церкви. Обидві лави йдуть кривими лініями або півколами і співають:

«Ми кривому танцю (2 рази)

Не дійдемо кінця.

Дівчата: - Дівки – молодії (2 рази)

Хлопці: - Дівки-чарівниці

Разом: - Терем будували

Терем будували (2 рази)

Вікон не вїмали.

З цими словами обидві лави сходяться до купи. Хлопці беруться в боки й стають у довгий ряд один за одним. Дівчата, не розриваючи лаву, проходять кривими лініями, ніби в'ються поміж хлопцями, й співають:

«Щоб не вилітав (2 рази)

Сивий соколенко,

Та щоб не виносив (2 рази)

Дівочої краси».

Обійшовши всіх хлопців дівчата самі стають так, як стояли хлопці. Тепер уже хлопці в'ються поміж дівчат. Усі разом співають:

«Дівочої краси (2 рази)

Весняної роси».

Переспівавши тричі, дівчата й хлопці, мішано, беруться за руки і йдучи знову кривими лініями навколо церкви, закінчують спів:

«Вже весна воскресла (2 рази)

Що ж ти нам принесла?

Принеси нам росу (2 рази)

Дівочую красу». [4, с.7]

Разом із закінченням виконання заспівок, закінчується «Кривий танок». Цей нерозривний зв'язок між піснею та танців підкреслює залежність танцювального мистецтва від музичного супроводу. Аналізуючи

заспіви такого типу, можна підкреслити, що це також типова постова веснянка-закличка, у якій за кожним новим заспівом повторюється рух або композиційна побудова.

Значна кількість хороводів у святково-обрядовій діяльності свідчить про художню доступність цієї форми хореографічного мистецтва для усіх верств населення. Його простота та лаконічність допомагала проведенні обряду, який повинен був заохотити сили природи на майбутній гарний врожай, або вплинути на долю людини.

Велика кількість хороводів у весняно-літній обрядовості є головною рисою не тільки слобожанського танцювального мистецтва, але й танцювального мистецтва України. У контексті обряду хоровод мав сакральне значення, завдяки чому він отримав розповсюдження серед різних верств населення, зберіг архаїчні форми та особливості, сформував систему танцювальних кодів, що відрізняють одні хороводи від інших та став значним поштовхом для розвитку інших, більш складних, форм народного танцю.

Підсумовуючи все вище викладене, можна зробити такі **висновки**:

1. Хореографічна культура Слобожанщини склалася як культура прикордонного регіону, завдяки складним процесам синтезу між двома сформованими, самобутніми, розвинутими культурами, але сформувала особливу автентичність з характерними особливостями побуту та фольклору.

2. Танцювальне мистецтво, і насамперед хороводи, супроводжувало календарно-обрядову діяльність слобожан, допомагаючи у реалізації багатьох магічних та релігійних функцій фольклору.

3. Найбільш яскраво хороводи представлені у системах весінніх та літніх календарно-обрядових свят, і виконують велику соціальну, комунікативну, морально-виховну та художню функції. Аналізуючи фольклор Слобожанщини, як прикордонного регіону, культура якого сформувалась завдяки синтезу історично-сформованих, самобутніх, розвинутих культур, можна помітити унікальну автентичність, притаманну саме цьому регіону.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Вивчення хореографічної культури Слобожанщини є актуальною темою для сучасних етнокультурологічних досліджень. Саме тому вивчення регіональних особливостей, фольклорних традицій та їх районування має велике значення для подальшого розвитку культури Слобожанщини. Активна робота професійних та аматорських колективів, окремих митців, молодих науковців повинна бути звернена до пошуку оригінальних історичних форм, характерних жанрових особливостей, тощо. Створенні ними роботи мають спиратися на народні традиції, щоб уникнути еkleктики, невірного трактування та переосмислення фольклору.

Література:

1. Архів Харківського обласного центру народної творчості, 2006. – № 113.
2. . Астахова О.В., Крупа Т.М., Сушко В.А. Свята і побут Слобожанщини. Харків – «Колорит» - 2008р. 2 видання.
3. Богатирьов П.Г. Фольклер как особая форма творчества/ Вопросы теории народного творчества, Москва – «Интерроса» - 2005р.
4. Крокове коло. Матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій (2003-2005рр.). За ред. М.Красикова та М.Семенової. Харків – Фоліо – 2001р.
5. Ліманська О. В. Календарне свято як складова української обрядової культури (на матеріалі Слобожанщини): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтва: спец. 26.00.01 / О. В. Ліманська.: КНУКіМ. – К., 2008. – 19 с.